

על נקמה, דם ומוסר השכל: לפרשת מטות

פרשות מטות היא כמעט האחרונה בספר במדבר ולכן נושאת בחובה סיכומים וסגירת מעגלים. משה מצטווה ע"י אלהים לנקום במדיינים על שפגמו בקדושת בני ישראל. בסוף פרשת בלק, מתואר שבני ישראל, ביושבם בשיטים, זנו עם בנות מואב ומדין. החטא הכבד הוביל למגפה איומה, שהסתיימה רק בשל מעשה הקנאות של פנחס (במדבר כה, 1 – 9).

בעבור משה, אמורה הנקמה הזו להיות מעשהו האחרון בטרם מוות, מעין כפרה על היסוסו באותה פרשה ועל אבדן רגעי של הנהגה ואחריות, אשר הובילו לואקום מוסרי והצמיחו את מעשהו המזעזע של פנחס. גם הציווי של אלהים אל משה מכיל את הרעיון שהנקמה במדין היא סגירת מעגל אישית בעבורו והיא זו שתאפשר את מותו בשלוחה יחסית: נָקַם נְקַמְתָּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמִּדְיָנִים אַחַר תְּאַסֹּף אֶל עַמִּיךָ (במדבר לא, 2).

בני ישראל עושים כמצוות משה, ובהנהגתו הצבאית-דתית של פנחס (שכבר מוכר לנו כמי שלהט החרב האלהית ואש הקרב האמונית הן המניעות אותו בחייו) יוצאים למסע רצחני במדין. הם הורגים את כל הגברים במדין ואת מלכיהם (לא, 7 – 8), ושובים את הנשים והטף, לא לפני שהם בוזזים את כל רכושם ומעלים באש את עריהם.

אבל משה אינו מרוצה. אולי לא זו הדרך בה ביקש לכפר על חטאי העבר שלו, והוא נדהם מעוצמת האלימות שהוא עצמו לא חשב שהוא מסוגל לה; אולי הוא מבקש לדחות עוד קצת את סיום חייו המובטח עם מילוי המשימה האחרונה הזו. בכל מקרה, הוא כועס ודורש מהעם ומפנחס להשלים את הציווי, כאומן המלטש את הכלי שיצר עוד קצת, טרם יוכל להחיל עליו שם כלי מתוקן:

"וַיִּקְצַף מֹשֶׁה עַל פְּקוּדֵי הַחַיִל שְׂרֵי הָאֲלָפִים וְשְׂרֵי הַמֵּאוֹת הַבָּאִים מִצִּבְא הַמִּלְחָמָה: וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם מֹשֶׁה הַחַיִּיתֶם כָּל נֶקֶבָה... וְעַתָּה הֲרִגוּ כָּל זָכָר בְּטָף וְכָל אִשָּׁה יָדַעַת אִישׁ לְמִשְׁכַּב זָכָר הֲרִגוּ: וְכָל הַטָּף בְּנָשִׁים אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ מִשְׁכַּב זָכָר הַחַיִּי לָכֶם:" (במדבר לא 14 – 18).

מותם של כל הגברים, מותה של הנהגה, השלל הרב ברכוש ובאנשים ושריפת הערים אינם מספיקים. יש להרוג גם את הנשים ואת הבנים. צליל חד וצורם של ביקורת יש בהשוואה של דברי משה כאן – "וְעַתָּה הֲרִגוּ כָּל זָכָר בְּטָף", אל דברי האיש שגידל אותו בביתו – "כָּל הַבֵּן הַיְלֹוֹד הַיְאָרָה תִּשְׁלִיכֶהוּ" (שמות א-22). משה, בערוב ימיו, מגלה כי קל יותר לצאת ממצרים מאשר להוציא את מצרים מתוכנו...

לציווי של משה על רצח העם יש תוספת מעניינת – "וְאַתֶּם חֲנוּ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה שְׁבַעַת יָמִים כָּל הַרְגַּ נְפֹשׁ וְכָל נֶגַע בְּחִלָּל תִּתְחַטְּאוּ בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי אַתֶּם וְשִׁבְיֵיכֶם: וְכָל בְּגָד וְכָל פְּלִי עוֹר וְכָל מַעֲשֵׂה עֲזִים וְכָל פְּלִי עֵץ תִּתְחַטְּאוּ:" (במדבר לא, 19 – 20)

מן הטבח הנורא הזה, אומר משה, יש צורך להיטהר. מן האלימות האימה הזו אי אפשר לחזור אל הקהילה – אל הנשים והילדים אשר בבית – בלא לעבור הליך של ניקוי והתחטאות. אולי בכל זאת יש תקווה למשה (ולנו), ואנו לומדים כי גם כאשר אנו חוזרים על טעויות הורינו ומחנכינו, אנו יכולים לתקן אותן ולו במעט.

זה מה שאני בוחרת ללמוד מדברי משה, אבל אלעזר הכהן בוחר לקח אחר. אלעזר הכהן (בדיוק כמוני) בוחר את מוסר ההשכל של הספור על פי טעמו האישי, ואותו הוא מנחיל לעם ישראל לדורותיו – "ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה זאת תקת התורה אשר צוה ה' את משה: אך את הזקב ואת הכסף את הנחשת את הברזל את הבדיל ואת העפרת: כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר אך במי נדה יתחטא וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים:" (לא, 21 – 23).

חוקת התורה שבוחר אלעזר ללמוד מן המעשה אינה קשורה במגבלותיה של הנקמה, ברעיון העונש הקולקטיבי, בסייגים שיש לשים לאלימות או בהבנה כי מרצח (גם אם מוצדק ברמות מסוימות) יש להיטהר. חוקת התורה שבוחר אלעזר ללמוד מן המעשה עוסקת כולה בטומאתם ובטהרתם של כלים.

בפרשה הבאה, פרשת מסעי, המסיימת את ספר במדבר, מצווים ישראל לבנות בארצם ערי מקלט לרוצחים בשגגה. במסגרת זו, מזכיר אלהים את החובה להרוג רוצחים (בזדון), שכן אין כפרה לדם אדם שנשפך, זולת דמו של רוצחו – "ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ ולא ארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו: ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שכן בתוכה כי אני ה' שכן בתוך בני ישראל:" (לה, 33 – 34).

על הפסוקים האלה, דורש ספרי במדבר (פסקא קס"א) את דרשתו – "ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה - מגיד הכתוב ששפיכת דמים מטמא הארץ ומסלקת את השכינה ומפני שפיכות דמים חרב בית המקדש". כדי להדגים ולחדד את האמירה הנחרצת הזו, מספר הספרי סיפור: "מעשה בשני כהנים שהיו שוין ורצין ועולין בכבש וקדם אחד מהם לחבירו בתוך ארבע אמות, נטל סכין ותקעה לו בלבו. בא רבי צדוק ועמד על מעלות האולם ואמר 'שמעוני אחינו בית ישראל הרי הוא אומר כי ימצא חלל באדמה וגו' (דברים כא – 1) בואו ונמדוד על מי ראוי להביא את העגלה על ההיכל או על העזרות' געו כל ישראל בבכייה. ואח"כ בא אביו של תינוק אמר להם 'אחינו הריני כפרתכם עדיין בני מפרפר וסכין לא נטמאת'. ללמדך שטומאת סכינים חביבה להם יותר משפיכות דמים:"

שני הכהנים מבקשים לעבוד את אלהים בעוצמה ומתוך דבקות, ועל כן הם מתחרים ביניהם מי יגיע ראשון להקריב את הקרבן. כדי לנצח במירוץ המצוות הזה, רוצח האחד את השני בסכין. הרצח הזה מתבצע בתוככי בית המקדש, ליד המזבח. רבי צדוק, קולו של המצפון והמוסר בסיפור הזה, פונה אל הכהנים האחרים ובציניות כואבת נוזף בהם (וגם באלהים!). הפסוק שהוא מביא בדרשתו לקוח מטקס העגלה הערופה. טקס זה נערך כאשר נמצא הרוג בין שתי ערים, ואין יודעים מי הרגו. המרחק נמדד מן ההרוג אל כל אחת מן הערים, וזקני העיר אשר אליה הוא קרוב יותר, שוחטים עגלה, שוטפים ידיהם

המגואלות בדם בנהר וקוראים - "יְדִינוּ לֹא נִשְׁפְּכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה וְעֵינֵינוּ לֹא רְאוּ" (דברים כא – 7). רבי צדוק בדרשתו מבהיר כי "שתי הערים" במקרה הזה הן ההיכל (קדש הקדשים אשר לאלהים) והעזרות, שהן מקום כינוסם של ישראל במקדש. מי אחראי על הרצח הזה? שואל רבי צדוק – אלהים או אנחנו, בני האדם?

אבי הכהן ההרוג, מלמד כי לא אלהים אשם ברצח הזה, אלא בני האדם. הם אלה שחשובה בעיניהם טהרתה של הסכין יותר ממותם של בני אנוש.

אנחנו, בני האדם, הם אלה הבוחרים להדגיש הלכות טומאה וטהרה של כלים על פני חוקי התנהלות אנושית רגישה ומוסרית. אנחנו, בני האדם, הם אלה שזכרונם הקצר מאפשר להם לנהוג באויביהם, בדיוק כפי שכאבנו כשנהגו בנו. אנחנו, בני האדם הם אלה שבוחרים את הלקח אותו אנחנו לומדים. אנחנו, בני האדם, הם האחראים למוסר ההשכל של הסיפור שאנו מספרים. אנחנו, ולא אלהים.